

Sygn. akt I CSK 240/08

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 17 grudnia 2008 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Gerard Bieniek (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Irena Gromska-Szuster

SSN Henryk Pietrzkowski

w sprawie z powództwa M. T., A. T., J. S. i Ł. R.

przeciwko P.(...) Spółce z o.o. w W. o zapłatę,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 17 grudnia 2008 r., skargi kasacyjnej strony pozwanej od wyroku Sądu Apelacyjnego z dnia 13 listopada 2007 r., sygn. akt I ACa (...),

oddala skargę kasacyjną i zasądza od pozwanej na rzecz powodów kwotę 1.800 zł tytułem kosztów postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Sąd Okręgowy wyrokiem z dnia 4.06.2007 r. zasądził od pozwanej Spółki P.(...) na rzecz powodów M. T., A. T., J. S. i Ł. R. kwotę 141.160 zł z odsetkami, ustalając co następuje:

W dniu 1.02.2006 r. strony zawarły umowę, na podstawie której pozwana zleciła powodom wykonanie za wynagrodzeniem prac projektowych związanych z realizacją stosownego programu obejmującego 25 oddziałów pozwanego w regionie x. Na mocy §

13 pkt 3 z umowy pozwana Spółka była zobowiązana do zapłaty powodom kary umownej z tytułu odstąpienia od umowy z przyczyn zależnych od pozwanej w wysokości 10 % wynagrodzenia, przy czym – stosownie do § 16 ust. 5 umowy – pozwana była uprawniona do odstąpienia od umowy do 31.03.2006 r. bez obowiązku zapłacenia kar umownych. W dniu 4.04.2006 r. powodowie otrzymali od pozwanej Spółki pismo z dnia 31.03.2006 r. zawierające oświadczenie o odstąpieniu od umowy na podstawie § 16 ust. 5 umowy. Powodowie pismem z dnia 11.04.2006 r. poinformowali pozwaną Spółkę, o nieskuteczności odstąpienia, ponieważ oświadczenie zostało złożone po 31.03.2006 r. W tej sytuacji pozwana Spółka pismem z dnia 14.04.2006 r. odstąpiła od umowy na podstawie art. 644 k.c. i wezwała do sporządzenia zestawienia prac wykonanych i w toku, w celu rozliczenia wynagrodzenia. Powodowie określili wynagrodzenia ostatecznie na kwotę 199.341,29 zł i tę należność pozwana Spółka uiściła. Pismem z dnia 10.08.2006 r. powodowie wezwali pozwaną Spółkę o zapłatę kary umownej w kwocie 141.160,55 zł, którą to kwotę obliczono w ten sposób, że od pełnego wynagrodzenia netto w kwocie 1.575.000 zł odliczono wypłaconą należność netto 163.994,50 zł, a od różnicy obliczono 10%.

Uwzględniając powództwo Sąd Okręgowy uznał, że odstąpienie od umowy przez pozwaną Spółkę było skuteczne, a ponieważ nastąpiło ono z przyczyn od niej zależnych, powodom należy się kara umowna. Pozwana nie wykazała, jakoby odstąpienie od umowy nastąpiło z przyczyn niezawinionych i niezależnych od niej. Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 13.11.2007 r. oddalił apelację pozwanej Spółki. Sąd ten podniósł, że zastrzeżenie kary umownej nastąpiło na wypadek odstąpienia od umowy, a nie niewykonania zobowiązania pieniężnego tj. zapłaty wynagrodzenia. Nie został więc naruszony art. 483 k.c. Wskazał też, że przy odstąpieniu od umowy na podstawie art. 644 k.c. obowiązek zapłaty wynagrodzenia, nie wyklucza zastrzeżenia kary umownej.

Wyrok ten zaskarżyła pozwana Spółka. Zarzuciła naruszenie art. 483, 358¹ w związku z art. 58, 471 i art. 395 k.c., art. 6 k.c. w związku z art. 361, 471 i 472 k.c., a nadto art. 232 k.p.c. w związku z art. 6, 483 i 471 k.c. Wskazując na powyższe wniosła o uchylenie zaskarżonego wyroku i orzeczenie co do istoty sprawy przez oddalenie powództwa względnie o przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania. Alternatywnie wniosła o uchylenie zaskarżonego wyroku oraz poprzedzającego wyroku Sądu Okręgowego i przekazanie sprawy Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z ujętą w art. 483 § 1 k.c. definicją, przez zastrzeżenie kary umownej strony ustalają, że naprawienie szkody wynikającej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego nastąpi przez zapłatę określonej sumy. Oprócz wspomnianego przepisu granice dopuszczalnego kształtowania konstrukcji kary umownej wyznaczają także kryteria wskazane w art. 358¹ oraz art. 58 § 1 i 2 k.c. De lege lata zastrzeżenie kary umownej może odnosić się wyłącznie do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania o charakterze niepieniężnym. Należy tu zwrócić uwagę na istotną różnicę w tym zakresie pomiędzy normatywnym ujęciem odszkodowania umownego w kodeksie zobowiązań (art. 82 k.z. dopuszczał odnoszenie go do wszelkich kategorii zobowiązań) i kary umownej w kodeksie cywilnym (art. 483 § 1 k.c. odnosi ją jedynie do verba legis „zobowiązań niepieniężnych”). Przez tę zmianę normatywną nastąpiła modyfikacja jurystycznej konstrukcji kary umownej, zawężając zakres dopuszczalności jej stosowania. Konsekwentnie rzecz ujmując postanowienia kontraktu łączące obowiązek zapłaty kary umownej z brakiem lub nieterminowym spełnieniem świadczenia pieniężnego powinny być traktowane jako poczynione contra legem (art. 58 § 3 k.c.). Do przedmiotowo istotnych elementów zastrzeżenia kary umownej zalicza się określenie zobowiązania (albo pojedynczego obowiązku), którego niewykonanie lub nienależyte wykonanie rodzi obowiązek zapłaty kary. Karę umowną strony mogą bowiem zastrzec na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania w ogólności (zobowiązania obligującego dłużnika do świadczenia polegającego na daniu, czynieniu, zaniechaniu lub znoszeniu]; mogą też powiązać karę z poszczególnymi przejawami niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania (np. zwłoką dłużnika, spełnieniem świadczenia niewłaściwej jakości).

W uchwale składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 11.04.2003 r. III CZP 61/03 (OSNC 2004, nr 5, poz. 69) podkreślono, że kategorię zobowiązania niepieniężnego w rozumieniu art. 483 § 1 k.c. należy rozumieć szeroko. Obejmuje ono z pewnością zobowiązania niepieniężne przewidujące świadczenia o charakterze majątkowym np. zawarcie umowy przyrzeczonej oraz niemajątkowym np. powstrzymanie się od działalności konkurencyjnej. Podkreślono jednak, że w praktyce kontraktowej można zaobserwować zastrzeganie kar umownych także na wypadek skorzystania przez jednego z kontrahentów z uprawnienia kształtującego np. wypowiedzenia umowy lub odstąpienia od niej, przy czym jako jedną z przesłanek dochodzenia kary przewiduje się niekiedy wyrządzenie określonej szkody.

Takie rozwiązanie zastosowano w umowie łączącej strony. Zgodnie z § 13 ust. 2 pkt 2.2 powodowie zobowiązali się zapłacić pozwanej - jako zamawiającemu - karę umowną w razie odstąpienia od umowy przez pozwaną z przyczyn zależnych od powodów, zaś stosownie do § 13 ust. 3 pkt 3.2 pozwana zobowiązała się zapłacić karę umowną powodom w razie odstąpienia od umowy z przyczyn zależnych od pozwanej. Sąd Apelacyjny dokonując oceny tych postanowień stwierdził, że zastrzeżenie kary umownej nastąpiło nie na wypadek niezapłacenia lub zwłoki w uiszczeniu wynagrodzenia – jako niewątpliwie świadczenia pieniężnego, lecz na wypadek odstąpienia od umowy, czyli uprawnienia kształtującego – jako świadczenia niepieniężnego. Taka praktyka jest akceptowana w orzecznictwie, choć podnosi się, że nie jest ona karą umowną, ale ma charakter represyjny i jest dopuszczalna w ramach art. 353¹ k.c.

Zagadnienie to zostało rozwinięte w kilku orzeczeniach Sądu Najwyższego. W szczególności w wyroku z dnia 20.10.2006 r. IV CSK 154/06 (OSNC 2007, nr 7-8, poz. 117) Sąd Najwyższy oceniał możliwość zastrzeżenia kary umownej dla leasingodawcy na wypadek niespełnienia przez leasingobiorcę zobowiązań z umowy leasingu. Stwierdzono, że okoliczność, iż podstawą odstąpienia od umowy było nienależyte wykonanie przez leasingobiorcę zobowiązania pieniężnego, nie przesądza charakteru jego zobowiązania, za które zastrzeżono karę umowną. Odstąpienie od umowy powoduje bowiem obowiązek zwrotu przez strony tego, co sobie strony świadczyły m. in. obowiązek zwrotu rzeczy leasingodawcy. Karę umowną można więc wiązać z nienależytym wykonaniem obowiązku zwrotu rzeczy, a to jest niewątpliwie świadczenie niepieniężne. W konsekwencji uznano, że można zastrzec skutecznie, na podstawie art. 483 k.c., karę umowną na wypadek odstąpienia od umowy leasingu, w razie niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązków przez leasingobiorcę. Z kolei w orzeczeniu z dnia 7.02.2007 r. III CSK 288/06 (Lex 274 191) Sąd Najwyższy uznał, że co do zasady nie jest wyłączone zastrzeżenie kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy przez stronę, która zgodnie z umową uprawniona była do żądania świadczenia pieniężnego. Zastrzegł jednak, że jeżeli przyczyną odstąpienia od umowy było wyłącznie niewykonanie zobowiązania pieniężnego, wówczas zastrzeżona kara umowna jest nieważna, jako sprzeczna z przepisem art. 483 § 1 k.c. Na uwagę zasługuje też wyrok z dnia 20.10.2006 r. IV CSK 178/06 (OSNC 2007, nr 7-8, poz. 118). W rozpoznawanej sprawie strony umowy o dzieło zastrzegły, że na wypadek skorzystania przez zamawiającego z uprawnienia do wypowiedzenia umowy zawartej na czas oznaczony

zapłaci on wykonawcy karę umowną. Przyczyną wprowadzenia do umowy postanowienia o karze umownej był zamiar zabezpieczenia interesu wykonawcy przez zryczałtowanie mu utraty zysku, jaki mógłby osiągnąć, gdyby umowa nie została wcześniej rozwiązana. Sąd Najwyższy dokonując oceny prawnej takiego zastrzeżenia stwierdził, że tego (...) rodzaju zastrzeżenia niezbędące karą umowną w rozumieniu art. 483 § 1 k.c. ale bez wątplenia mające charakter represyjny, dopuszczalne jest w świetle zasady swobodnego kształtowania stosunku prawnego (art. 353¹ k.c.), choć nie jest charakterystyczne dla umowy o dzieło, ani nie może być postrzegane jako źródło roszczeń wynikających z umowy o dzieło (art. 646 k.c.). Nie dotyczy ono wykonania dzieła, jego jakości i terminowości wykonania, ani obowiązków stron w zakresie dostarczania i zwrotu materiałów, czy kwestii wynagrodzenia, które to obowiązki są właściwe dla umowy o dzieło, a ich niewykonanie może się ujawnić dopiero w związku z oddaniem lub nieoddaniem dzieła. Może być elementem każdej innej umowy, której rozwiązanie w drodze wypowiedzenia skutkuje powstaniem szkody lub stawia stronę dotkniętą wypowiedzeniem w innej niekorzystnej sytuacji. Roszczenie z niego wynikające staje się wymagalne z chwilą wystąpienia umówionego zdarzenia, które nie należy do zdarzeń objętych odpowiedzialnością typową dla danej umowy i nie pozostaje w żadnym związku z kwestią spełnienia świadczenia będącego przedmiotem umowy. W ten sposób powyższe zastrzeżenie odrywa się od rodzaju umowy (...).”

Jeżeli więc dokonać pewnej rekapitulacji wniosków wynikających z tych orzeczeń Sądu Najwyższego w kwestii dopuszczalności zastrzeżenia kary umownej, przy przestrzeganiu treści art. 483 § 1 k.c., to stwierdzić należy co następuje:

Nie ulega żadnej wątpliwości, że zastrzeżenie kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy jest dopuszczalne. Jest to przecież uprawnienie kształtujące, o charakterze niepieniężnym. Nie może być także kwestionowane stwierdzenie, że jeśli przyczyną odstąpienia od umowy byłoby wyłącznie niewykonanie zobowiązania pieniężnego, to wówczas zastrzeżenie kary umownej byłoby co do zasady sprzeczne z art. 483 § 1 k.c. Stanowisko wyrażone przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 20.10.2006 r. IV CSK 154/06 upoważnia jednak do stwierdzenia, że nie zawsze niewykonanie przez stronę zobowiązaną do świadczenia pieniężnego (w tym przypadku leasingobiorcę) przesądza o charakterze zobowiązania, za które zastrzeżono karę umową. Może bowiem być tak, że skutkiem odstąpienia od umowy będzie spełnienie zobowiązania o charakterze niepieniężnym np. zwrot rzeczy będącej przedmiotem leasingu. W takim przypadku zastrzeżenie kary umownej powiązane z tymi obowiązkami

dotyczącymi świadczeń niepieniężnych. Odmienna sytuacja zaistniała w niniejszej sprawie. Zastrzeżenia kary umownej dokonano na wypadek odstąpienia od umowy przez zamawiającego z przyczyn leżących po jego stronie (§ 13 ust. 3 pkt 3.2). Jako podstawę prawną odstąpienia wskazano art. 644 k.c., który stanowi, że dopóki dzieło nie zostało ukończone, zamawiający może w każdej chwili od umowy odstąpić. Zamawiający nie wskazał przyczyn odstąpienia, zresztą w świetle art. 644 k.c. nie był do tego zobowiązany. Jednocześnie nie podniesiono jednak zarzutu, że nie nastąpiło to z przyczyn zależnych od zamawiającego; a więc nie kwestionowano spełnienia przesłanek zastosowania § 13 ust. 3 pkt 3.2. Zamawiający, który złożył oświadczenie o odstąpieniu od umowy, nie był uprawniony, lecz zobowiązany do spełnienia świadczenia pieniężnego (zapłaty wynagrodzenia). Ten kontekst okoliczności faktycznych pozwala stwierdzić, że stan faktyczny jest analogiczny do tego, jaki był przedmiotem rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego w wyroku z dnia 20.10.2006 r. IV CSK 178/06 (OSNC 2007, nr 7-8, poz. 118). Także w niniejszej sprawie zastrzeżenie kary umownej w wypadku odstąpienia od umowy przez zamawiającego z przyczyn leżących po jego stronie w istocie miało zabezpieczyć interes powodów przez - jak określono - „zryczałtowanie utraty zysku”, jaki mogli osiągnąć, gdyby umowa została zrealizowana. Ta klauzula nie dotyczy wykonania dzieła co do sposobu i terminu, nie dotyczy obowiązków stron, w tym zapłaty wynagrodzenia, lecz ma zabezpieczać interesy stron, które w razie odstąpienia od umowy mogą doznać uszczerbku. Godzi się zauważyć, że § 13 ust. 2 pkt 2.2. umowy przewidywał także karę umowną dla zamawiającego w razie odstąpienia od umowy przez wykonawców z przyczyn leżących po ich stronie. To wskazuje na zamiar stron, które zastrzegły dla siebie wzajemnie karę umowną w razie odstąpienia od umowy. Takie postanowienie jest dopuszczalne w ramach art. 353¹ k.c. Skład orzekający w niniejszej sprawie podziela w tym względzie stanowisko wyrażone przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 20.10.2006 r. IV CSK 178/06. Tym samym nie można przyjąć, aby w sprawie doszło do naruszenia art. 483 § 1, 353¹ i 58 k.c.

Odnosząc się do zarzutu naruszenia art. 395 k.c. należy zauważyć, że nie ten przepis był podstawą odstąpienia od umowy przez zamawiającego, lecz art. 644 k.c., który zezwala na odstąpienie od umowy przez zamawiającego dopóki dzieło nie zostało wykonane. Nie sposób uznać też za uzasadniony zarzut naruszenia art. 6, 361, 471 i 472 k.c. Rzecz w tym, że klauzula o karze umownej została przez strony wprowadzona w celu zabezpieczenia ich interesów na wypadek odstąpienia od umowy, bez potrzeby wykazania szkody.

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c., orzeczono jak w sentencji.